

بسم الله الرحمن الرحيم

تدبر در قرآن

سوره مبارکه قلم

استاد ضرابی دی لغایت اسفند ۱۴۰۰

جلسه اول ۱۴۰۱/۱/۶

آیه شریفه: « بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - به نام خداوند رحمتگر مهربان - قسمت اول»

عنوان: علم معنی رهبر جان و دل است!

اول سخنی که پروردگار مهربان به بنده القاء می‌کند، به فرمایش پیامبر رحمت (صلی الله علیه و آله) کلمه طیبه « بسم الله الرحمن الرحيم » است - کَانَ جِبْرِيلُ إِذَا جَاءَنِي بِالْوَحْيِ أَوَّلُ مَا يُلْقَى عَلَيَّ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ (سنن الدارقطنی، ج ۱، ص ۳۰۴) چرا که بسم الله الرحمن الرحيم به فرموده حضرتش (صلی الله علیه و آله): «کلید گشایش اسرار کتب آسمانی است - بسم الله الرحمن الرحيم مِفْتَاحُ كُلِّ كِتَابٍ» (مکاتیب الرسول ج ۱، ص ۵۶)

و بنابر روایتی درباره حق قلم آمده: «حق قلم بر کسی که آن را برای نوشتن در دست می‌گیرد این است که با بسم الله الرحمن الرحيم آغاز کند- مِنْ حَقِّ الْقَلَمِ عَلَى مَنْ أَخَذَهُ إِذَا كَتَبَ أَنْ يَبْدَأَ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛» (مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۳۴) و قلم نیز نام سوره‌ای است که اکنون توفیق تدبّر در آن را از خداوند متعال می‌طلبیم.

هست کلید در گنج حکیم
نام خدای است، بدین ختم کن

بسم الله الرحمن الرحيم
فاتحه ی فکرت و ختم سخن

قبلا درباره حروف مقطعه قرآن گفته شد همانگونه که ما معنای بسم الله الرحمن الرحيم را برای هر سوره‌ای متناسب با محتوای آن سوره معنا می‌کنیم، درباره حروف مقطعه قرآن کریم نیز به همین اصل معتقدیم، مضاف بر اینکه مطالب هر

آیه‌ای از آیات هر سوره، شرح و توضیحی درباره سخنان پیش از خود ارائه می‌دهد، مثلاً حرف مقطعه «نون» در سوره مبارکه قلم، با «وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ» شرح و تفسیر شده است؛ یعنی نون اشاره دارد به قلم و آنچه می‌نگارد؛ کما اینکه رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: ««نون» اشاره است به ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ، که قلم و کتابی از نور است. که در لوح محفوظ جای دارد. ... وَ أَمَّا النُّونُ فَان و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ و الْقَلَمُ قَلَمٌ مِنْ نُورٍ و كِتَابٌ مِنْ نُورٍ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ...». (وسائل الشیعه، ج ۱۷، ص ۳۲۹)

و با عنایت به اینکه اولین آیه با آخرین آیه از هر سوره‌ای به نحوی، منطبق است، آیه شریفه «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ» با کریمه «وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» در این سوره، از جهت محتوا منطبق است،

«ذکر» یکی از نامهای قرآن کریم، در کنار نام های «لوح»، «قلم» و غیر آن شمرده می‌شود؛ ابن‌سلام از پیامبر (صلی الله علیه و آله) در مورد ن و الْقَلَمِ پرسید حضرت فرمود: «... النُّونُ اللَّوْحُ الْمَحْفُوظُ و الْقَلَمُ نُورٌ سَاطِعٌ و ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ ... - نون لوح محفوظ است و قلم نورست تابان و این است معنی سخن خدا: ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ» (بحار الأنوار، ج ۹، ص ۳۴۲) و نیز پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: «إِنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ خَلَقَ اللَّهُ الْقَلَمَ ثُمَّ خَلَقَ النُّونَ وَ هِيَ الدَّوَاةُ ثُمَّ قَالَ لَهُ اكْتُبْ قَالَ وَ مَا أَكْتُبُ قَالَ مَا كَانَ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ... - نخستین چیزی که خدا آفرید قلم بود، سپس بعد از نون (باید توجه داشت که در مراتب عالی وجود تقدم و تأخر رتبی است نه زمانی) دوات را آفرید». سپس به قلم فرمود: «بنویس!» گفت: «چه بنویسم؟» فرمود: «آنچه بوده و خواهد بود تا روز قیامت از کردار، یا اثر، یا روزی، یا عمر، و نوشت هرچه می‌باشد و خواهد بود تا روز قیامت و این است معنی قول او: ن و الْقَلَمِ و مَا يَسْطُرُونَ سپس مهر بر دهان قلم نهاد، و نگفته و نگوید تا روز قیامت، سپس خدا عقل را آفرید» و فرمود: «البتّه تو را به کمال می‌رسانم درباره‌ی هر که او را دوست دارم و از تو بکاهم درباره‌ی هر کسی که او را دشمن دارم» (بحار الأنوار، ج ۵۴، ص ۳۷۴)

عقل و دولت قرین یکدیگرند
هر که را عقل نیست، دولت نیست

«ما أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ»: اگر پرسیده شود که چرا خداوند به قلم و آنچه می‌نگارد سوگند می‌خورد که پیامبرش مجنون نیست؟ (طبق ویژگی سوگندهای

الهی که با ارائه حقایق به اثبات موضوع مورد سوگند می‌پردازد و جنبه تعبدی (صرف ندارد)، در مفاد این سوگند فرموده است: برخورداری از نون و قلم و آنچه می‌نگارد که نشان از نعمت آگاهی و فهم حقایق وجود و عطای پروردگار هستی است، بزرگ‌ترین و واضح‌ترین دلیل سلامت عقل، برای کسانی است که از آن برخوردار می‌شوند؛ اگرچه جاهلان و شهوت‌پرستان و فریفتگان دنیا آن را دیوانگی و جنون بنامند. این خطاب الهی در درجه اول به انسان کامل، پیامبر عظیم الشان اسلام (صلی الله علیه و آله) است، اما روشن است که افراد انسان به مراتب برخورداری از این حقیقت و اهل ایمان به غیب و گرویدگان به فرستاده الهی، مشمول این خطاب هستند؛ یعنی بخاطر ایمان به غیب و عوالم نادیدنی و فرشتگان و جهان آخرت، نباید اعتقاد به این امور را خارج از طور عقل و خود را دیوانه تصور کنند.

ای که انکار کنی عالم درویشانرا تو چه دانی که چه سودا و سراسر ایشانرا
 اما اینکه چرا به پیامبرش فرمود: «وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ» و برای تو پاداشی بزرگ و همیشگی است، اولاً بخاطر این معارف است که حقیقت آن سعه وجودی و ژرفا یافتن صاحب آن است و دیگر بخاطر زحماتی است که در این راه متحمل می‌شود؛ پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: «الذَّاكِرُ فِي الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ فِي الْفَارِيقِ» - کسی که در میان غافلان به یاد خدا باشد مانند کسی است که در میان فراریان [از جنگ] می‌جنگد» (وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۱۶۵) و نیز امام علی (علیه السلام) فرمود: «الْعُلَمَاءُ غُرَبَاءُ لِكثَرَةِ الْجُهَالِ بَيْنَهُمْ» - دانشمندان به سبب فراوانی نادانان، در میان آنها، غریبند. (کشف الغمّة: ۱۳۹/۳)
 امام صادق (علیه السلام) فرمود: «الذَّاكِرُ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ فِي الْمُحَارِبِينَ» - کسی که در میان بی‌خبران یاد خدای عز و جل کند مانند کسی است که در میان جنگجویان بجنگد» (کافی، ج ۲، ص ۵۰۲)

وجه خدا اگر شودت منظر نظر زین پس شکی نماند که صاحب نظر شوی
 بنیاد هستی تو چو زیر و زبر شود در دل مدار هیچ که زیر و زبر شوی
 و از امام باقر (علیه السلام) روایت شده است که فرمود: «إِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ بِتَبْلِغِكَ مَا بَلَغْتَ فِي عَلَيٍّ (علیه السلام) - إِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ»
 خطاب به پیامبر (صلی الله علیه و آله) است: «به خاطر آنچه که در مورد علی (علیه السلام) ابلاغ نمودی.» (شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۳۵۸) از این سخن فهمیده

می‌شود که بیشترین سختی‌ها برای رسول رحمت (صلی الله علیه و آله) مسأله تبلیغ رسالت بوده است که خداوند درباره آن فرمود: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» - ای پیغمبر، آنچه از خدا بر تو نازل شد (به خلق) برسان که اگر نرسانی تبلیغ رسالت و اداء وظیفه نکرده‌ای، و خدا تو را از (شر) مردمان محفوظ خواهد داشت، (و دل قوی دار که) خدا کافران را (به هیچ راه موفقیتی) راهنمایی نخواهد کرد.» (مائده/۶۷) و برای شیعیان آن حضرت نیز سخت‌ترین امتحانات پایداری و ثبات قدم در خط ولایت است و اجر آن نیز بزرگترین اجرها در نزد خداوند است.

از پرتو هدایت آل محمد است
شرط عمل ولایت آل محمد است

گر راه را از چاه باز شناسند رهروان
کسب رضای حق به عمل می‌شود ولی

عنوان: علوم دین را اخلاق فرشته است!

«وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ»: از اینکه خداوند پیامبرش (ص) را به خلق عظیم می‌ستاید، معلوم می‌شود که آن پاداش بزرگ و همیشگی «وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ» بخاطر خلق عظیمی است که از تحمل سختی‌ها و ثبات قدم در راه حق بدست آورده است. آن حضرت فرمود: «رَبَّانِي رَبِّي أَرْبَعِينَ سَنَةً ثُمَّ قَالَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ - پروردگار من، چهل سال مرا تربیت کرده است، حالا می‌فرماید تو در خلق عظیم هستی، و نیز فرمودند: «أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي - پروردگارم مرا تربیت کرد، پس چه نیکو تربیت کرد.» (بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۲۱۰) از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است که: «إِنَّ اللَّهَ أَدَّبَ نَبِيَّهُ (صلی الله علیه و آله) حَتَّى إِذَا أَقَامَهُ عَلَى مَا أَرَادَ قَالَ لَهُ وَ أُمِرَ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ (صلی الله علیه و آله) زَكَاهُ اللَّهُ فَقَالَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ... - خدای تبارک و تعالی پیامبرش را تربیت نمود و چون به آنجا که خدا می‌خواست رسید، و به او فرمود: و به نیکی‌ها دعوت نما، و از جاهلان روی بگردان [و با آنان ستیزه مکن]. (اعراف/۱۹۹) و چون رسول خدا (صلی الله علیه و آله) چنین کرد، خداوند او را ستود و فرمود: وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ...» (بصائر الدرجات، ص ۳۷۹)

از این احادیث فهمیده می‌شود که برای پیروان آن حضرت نیز تربیتی بی‌نقص ، نجات‌بخش و پایدار بواسطه تبعیت از سیره آن بزرگوار بدست می‌آید که منجر به معرفت و اخلاق حسنه خواهد شد ؛ به سبب چنین معرفت و اخلاق و اعمال صالحه‌ای است که مومنین در مقامات بلند قرب الهی، جای خواهند گرفت.

علوم دین ز اخلاق فرشته است نیاید در دلی کو سگ سرشتست

امام رضا علیه السلام به نقل از پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: « أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ - نزدیکترین شما به من از نظر مقام در روز قیامت، کسی است که خوش اخلاق باشد و به خانواده خود نیکی نماید. » (صحیفه الإمام الرضا علیه السلام، ص ۶۷)

امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام) فرمودند: « إِنَّ مِمَّا يُزَيِّنُ الْإِسْلَامَ الْأَخْلَاقَ الْحَسَنَةَ فِيمَا بَيْنَ النَّاسِ فَتَوَاضَعُوا عَلَى مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَحُسْنِ الْهَدْيِ وَ السَّمْتِ فَإِنَّ ذَلِكَ مِمَّا يُزَيِّنُكُمْ عِنْدَ النَّاسِ... - از چیزهایی که به اسلام زینت می‌بخشد خوش اخلاقی با مردم است، اینک خوش اخلاقی و حسن سلوک و اخلاق پسندیده را پاس دارید، زیرا اخلاق نیک و سلوک پسندیده شما را در نزد مردم زینت می‌بخشد؛ هرگاه دیدند شما دارای سخن سنجیده هستید، نتوانستند سخنانتان را نقض کنند، و خدای عزوجل به حق فرموده است: إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ، و این اخلاقی است که مایه‌ی آبروی شماست» (مشكاة الأنوار، ص ۲۴۰)

پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: « مَا شَيْءٌ أَثْقَلَ فِي الْمِيزَانِ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ - چیزی روز قیامت در میزان اعمال از خلق نیک سنگین‌تر نیست» (مشكاة الأنوار، ص ۲۲۳) و نیز فرمود: «إِنَّ أَحَبَّكُمْ إِلَى اللَّهِ أَحْسَنُكُمْ أَخْلَاقًا الْمُوْطَنُونَ أَكْنَافًا الَّذِينَ يَأْلَفُونَ ... - محبوبترین شما در نزد خدا خوش‌خلق‌ترین شما است که مردم را با کمال ملاطفت و نرمی در کنار خود قرار می‌دهد و با مردم با او انس و الفت دارند و مبعوض‌ترین شما در نزد خدا سخن‌چینان و تفرقه‌اندازان میان برادران هستند که در مقام پیدا کردن لغزش‌های پاکان باشند. » (عوالی اللیالی، ج ۱، ص ۱۰۰)

آن ندایی دان که از بالا رسید
بانگ گرگی دان که او مردم درد

هر نوایی که تو را بالا کشید
هر نوایی که تو را حرص آورد

وصلی الله علی محمد و آل محمد